

Literatūra • menas • mokslas

DRAUGAS — šeštadieninis priedas

2003 m. liepos 26 d.

Nr. 144 (30)

Saturday supplement July 26, 2003

No. 144 (30)

Aš jį pažinojau

Viktoras Alekna prisimena *Naują Romuvą* ir jos redaktorių J. Keliuotį

Šiandien sukanka šimtas metų nuo mūsų žymaus kultūrininko, literato, publicisto ir kritiko — J. Keliuotio — gimimo dienos. Jau yra mūsų pasiekusios korespondencijos apie renginius suruoštas tos sukaustytos progos, kaip, sakysim Rokiškio muziejuje. Mažiau yra žinoma, kad didžiausią atminimų pluoštą apie Keliuotį yra pažėręs *Mokslo Lietuvoj* ilgametis *Naujosios Romuvos* bendradarbis Viktoras Alekna. Jų šviesoj itin vaizdžiai nušvinta tiek nepriklausomybės laikotarpio metai, tiek sovietinės okupacijos laikotarpis, kurio metu abu vyrai buvo represuoti, kaip pavojingi galvalai.

Gimęsio 1915 m. Viktoro Alekno vardas yra mažai žinomas išeivijos skaitytojui, išskyrus nebent kanadiečius, kuriems jis siūnė *Teviškes žiburių* priedangą įdomių straipsnių apie nūdienę tėvynės būklę. Grožinės rašties mėgėjams jo pavardė susijusi su Salomėjos Neries kūrybos interpretacijom bei dokumentine apybraiža *Salomėja*, atasta, naudojantis poetės eilėraščių, laiškais, dienoraščiu ištraukomis ir pažįstamų liudijimais. (1996)

Paradoksalu, bet ir Keliuotio asmenybė (nors jo pavardė ir linksniuota dažnai spaudoje, kaip *Naujosios Romuvos* redaktoriaus) ne ką geriau čia pažįstama. Netgi jo memuarai, prasmukę į Vakarus ir išleisti Čikagoj, nėra susilaukę didesnio susidomėjimo. Štai kodėl ilgas Gedimino Zemlicko pasikalbėjimas su V. Alekna, nusidriekęs per tris *Mokslo Lietuvos* numerius, vertas dėmesio. Suprantama, kad jisai skelbiamas, ne iš tiesų bet atkarpomis, fragmentais, kuriuose kalbama apie patį Keliuotį ir dalis J. Miltuvį.

— Kaip pradėjote dirbti *Naujosios Romuvos* redakcijoje?

— Su redaktorium Juozu Keliuotiu (1902-1983) susipažinau pirmaisiais studijų metais. Tuo metu jo brolis, poetas Alfonsas Keliuotis (1911-1994), *N. Romuvos* sekretorius, studijavo universitete. Susipažinome, nes universitete buvo žurnalo bičiulių draugija. Mažai kas žino, bet Alfonsas Keliuotis yra vienos pagarsėjusios dainos „Buvo naktis švento Jono“ autorius. Ši daina dainuojama visoje Lietuvoje; yra daug jos variantų. Keliuotis parašė ją, būdamas tik 18 metų.

Jis atėdavo į mūsų susirinkimus, bet, man studijuojant trečiame kurse, A. Keliuotis buvo paimtas į kariuomenę, o į *Naują Romuvą*, 1935 dirbti buvo priimti du mano draugai: Kostas Vosylis gavo sekretoriaus, kitas bičiulis — Pijus Andziulis — ekspeditoriaus vietą. Tačiau tas, kuris tapo ekspeditoriumi, staiga gavo universiteto stipendiją, todėl man pasiūlė savo vietą žurnale. Taip tapau J. Keliuotio redaguojamojoje *Naujosios Romuvos* ekspeditorium.

V. Alekna

— Išvežiodavote prenumeratoriams žurnalą?

— Man reikėdavo žurnalus supakuoti ir išvežti į pašta. Metų pradžioje reikėdavo pateikti visus prenumeratorių adresus bei jų pakeitimus. Vėliau būvau dar ir redakcijos kasininkas, todėl per mano rankas eidavo NR pinigai. Turėjau dvi pareigas: kasininko ir ekspeditoriaus.

— Kūrybinio darbo negaudavote?

— J. Keliuotis kūrybinio darbo apskritai niekam neduodavo, o visus reikalus tvarkė sekretorius. Pats redaktorius vaikštinėdavo po kavines, bendravo su visokiais kultūros veikėjais, eidavo į įvairius renginius. Patį žurnalą redaguodavo, kiekvienam numeryje būdavo ir jo parašytas straipsnis. Apskritai buvo geras redaktorius, tvirtai laikė leidinio kryptį savo rankose, bet techninį darbą atlikdavo kiti. „Didžiausias krūvis tekdavo sekretoriui Vosyliui: korektūrų tvarkymas, ryšiai su spausdintuvu, teksto patikrinimas ir lankytis. Tačiau, nepaisant užimtumo, K. Vosylis eidavo į paskaitas, studijavo. Aš taip pat, nors ir turėjau dvi pareigas, kai reikėdavo, eidavau į paskaitas. Studentas buvo ir buhalteris Kostas Poškus; studijavo paskutinius metus, todėl daugiau rašė diplominių darbų negu darbo.

— Kaip apibūdintumėt J. Keliuotį kaip asmenybę? Prisiminkime žinomą publicistą, kritiką, eseistą ir redaktorių.

— Gal keliais žodžiais ir lengva apibūdinti. Tai didelis idealistas, lietuviškasis Don Kichotas. Labai veiklus žmogus, nuo pat jaunų dienų aktyvus veikėjas. Dar besimokydamas Panevėžio gimnazijoje organizavo Meno kuopą, kuri paskui garsėjo Lietuvoje nepriklausomybės laikotarpiu.

Vaižgantas? Aktyvus tautininkas, labai veiklus žmogus. Jis ir buvo to ketvertuko svarbiausias, nes kiti paremdavo pinigais. Adolfas Sabaliauskas, buvo karo kapelionas, gaudavo didelį atlyginimą. Prof. F. Kemešis Dotnuvoje taip pat gaudavo nemažą atlyginimą, kaip ir VDU dirbęs prof. Blažys Česnys. Jie turėjo galimybes paremti *Naują Romuvą*.

— Ar buvo mokami honorarai?

— Beveik nebuvo mokama. Kai dirbau kasininku, atėdavo rašytojas Jonas Marcinkevičius ir klausdavo „Ponas Alekna, ar turi kisenėje pinigų? Kai pasakydavau, kad turiu pinigų, tai J. Marcinkevičius eidavo pas J. Keliuotį, jeigu tas būdavo, ir prašydavo išrašyti honorarą už kokią novelę... Tokie, kaip J. Marcinkevičius, dar vienas kitas koks nors studentėlis, parašęs recenziją — tai šitiems honoraras būdavo išmokamas. Tada honoraras skaičiuotas eilutėmis: 5 ar 7 centai už eilutę. Tačiau, jeigu prof. Paulius Slavenas spausdina visą savo *Vokiečių kultūrą*, tai nejaugi reikalaus honoraro? Jis paremti norėjo *Naują Romuvą*.

Žymesni rašytojai taip pat neimdavo honoraro. Ir niekas to honoraro neskačiuodavo. Jeigu ateina žmogus, kuriam reikia mokėti, tai pakaldavo redaktoriaus J. Keliuotio raštelio, kiek turėdavau pinigų išmokėti, tiek ir išmokėdavau. O studentai eilutes susiskaičiuodavo. Aš taip pat recenzijas rašydavau, tad prie savo atlyginimo 100 litų pridėdavau.

— Ar Keliuotis pateisino savo rėmėjų ir globėjų, tarp jų ir Vaižganto, viltis?

— Manau, kad taip! *Naujoji Romuva* buvo krikščioniškos krypties žurnalas, visuomenėje turėjo pasisekimą ir formavo tam tikrą visuomenės nuomonę. Kurį laiką Vaižgantas buvo labai aktyvus, užėdavo į redakciją, kiekvieną savaitę, sėdėdamas prie redakcijos stalo, parašydavo „Pastabas patiam sau“. Kol Vaižgantas buvo gyvas parašydavo skiltį ar pusę skilties į tą savo skyrelį. Kiek prisimenu, Vaižgantas buvo patenkintas žurnalu. A. Sabaliauskas ar B. Česnys retai pasirodydavo redakcijoje, į jos veiklą neįsikišo, bet, kai labai prireikdavo pinigų, J. Keliuotis, nuedavė pas Sabaliauską, žiūrėk, ir parsineša kokį tūkstantį litų. F. Kemešis profesoriavo Dotnuvoje, tad, kai atvažiuodavo Kaunan, būtinai užėdavo ir ilgai posėdžiudavo su J. Keliuotiu. Bet pats rašė mažai. Daugiau tardavosi kūrybiniais klausimais, atveždavo pinigų.

Išlaidų turedavome nedaug, redakcijos veiklai beveik užtekdavo prenumeratorius. Iš viso spausdinome 4,000 egz. tiražą, iš jo apie 3.8 tūkst. buvo prenumeratorių. Spaudos platinimo biuras parduodavo mažai egzempliorių. Didžioji dalis prenumeratorių provincijoje buvo klebonai, kunigai. Tada Lietuvoje buvo 1,200 kunigų, tai gal maždaug pusė jų prenumeravo *Naują Romuvą*. Kai kuriuose mažuose paštuose, žiūrėk, tik vienas klebonas ir prenumerodavo leidinį. Žinau, kadangi, pristatydami į pašta žurnalą, turėdavau pateikti suvestinę, kuriuos paštus kiek egzempliorių pateikti. Ant įpakauto žurnalo užrašydavau pašto adresą ir egzempliorių kiekį.

— Kaip teko užsiminti pokario metais, J. Keliuotis buvo sovietinio saugumo du kartus suimtas. V. Alekna susipažino su abiem tardymo bylomis. Į pirmąją bylą jį įpaujo dvidešimtmatis Liudas Dambrauskas, prikaltėjęs redaguoti Lietuvos Išlaisvinimo tarybos laikraštį. Faktiškai trečiąjį jo numerį, kuris taip ir nepasirodė. Tą pasipriešinimo grupę sudarė apie 12 žmonių, išimtinai jaunų. Vyresni amžium tebuvo J. Reinsys ir J. Keliuotis. Nenuostabu, jei bolševikinio teismo nuosprendis atrodė neįtikinamai, sovietiniu mastu, krikščioniškas.

— Tačiau J. Keliuotis gavo tik 3 metus kalėjimo. Išėitų, kad ne kažin ką nuveikė Išlaisvinimo tarybos veikloje.

— Saugumas, jam nieko neįstengė įrodyti, tik vienintelį dalykėlį, kurį jis ir pats prisipažino — redagavęs trečiąjį laikraščio numerį. Ne vienas Keliuotis gavo palyginai nedidelę bausmę — po 3 metus gavo ir kai kurie kiti tos Lietuvos Išlaisvinimo tarybos nariai. Karui tik pasibaigus, didelių bausmių neskirdavo, 10 metų kalėjimo buvo didelė bausmė. L. Dambrauskas už vadovavimą Išlaisvinimo tarybai buvo nuteistas mirties bausme, bet vėliau šis nuosprendis pakeistas. Byloje apie tai labai mažai parašyta, bet knygoje *Gyvenimo akimirkos* (L. Dambrausko 1990) rašoma.

— J. Keliuotis buvo kaltinamas, jog bendradarbiavęs su naciais, pataikavęs fašistams ir pan. Žinoma, byloje minima, jog Keliuotis skleidė antisovietines pažiūras. Man regis, 1933 m. paimti visai atsitiktinai. Prieš komunizmą, marksizmą nukreiptų Keliuotio straipsnių buvo ir daugiau, taip pat *Kūryboje*.

— J. Keliuotį kaltinti pataikavimu naciams, juo labiau bendradarbiavimu, nevisai rimta. Jau veikiau jis buvo frankofilas, gal net frankomanas?

— Tardomas J. Keliuotis pabrėždavo savo priešiskumą vokiškai kultūrai. Lietuvai 1918 m. paskelbus nepriklausomybę ir atkūrus valstybę, daug jaunų žmonių buvo pasiūta mokytis į Vokietiją bei Austriją. Baigusiam Kauno universitetą, Keliuotį taip pat buvo pasiūlyta vykti į Vokietiją, bet jis nesutikęs. Taip tvirtino apklausų metu. Tada buvęs pasiūstas į Paryžių.

Galimas dalykas, savo nemelę vokiečių kultūrai J. Keliuotis deklaravo, prispaustas tardymo, mėgindamas atremti jam metamus kaltinimus dėl karo metais leistosios *Kūrybos*.

— Ar *Naujosios Romuvos* redakcijoj kildavo diskusijų pasaulėžiūriniais, politikos klausimais?

— J. Keliuotis buvo aiškiai nusiteikęs prieš marksizmą, bet tarp mūsų gincų nekildavo, nes mums viskas buvo aišku — tai blogis. Kokie dar bendraminčių ginčai ar diskusijos? Jautėme pavojų ir iš Lietuvos esančių komunistų, nors jų ir labai mažai buvo. Peržiūrėjau visus statistikos duomenis ir niekur neradau, kad 1940 m. Lietuvoj būta daugiau kaip 1,000 komunistų.

— Kaip Jums atrodo, kodėl vis dėlto J. Keliuotis buvo pavojingas sovietiniam režimui Lietuvoje?

Nukelta į 2 psl.

— Jis darė nemažą įtaką inteligentijai ir jaunimui. Kai iš lagerio grįžau į Lietuvą, kartą susitikau su Vytautu Radaičiu. Jis dvejus metus buvo LKP Centro komiteto sekretoriaus Vlado Niunkos pavaduotojas kultūros klausimais. Beje, mano auklėtinis, kai karo metais dirbau Šančiuose, 6-toje gimnazijoje... Tai štai V. Radaičis tada labai prastai apie J. Keliuotį atsiliepė. Anot Radaičio, J. Keliuotis jaunimui suka galvas, veda antikomunistinę agitaciją ir pan. V. Radaičis nežinojo, kad priešakyje su I. Keliuotiu dirbau *Naujojoje Romuvoje*.

... Iš dabar pasirodžiusių leidinių — rašytojo Vytauto Girdzijausko, Vaidoto Žuko, Arvydo Juozaičio ir kitų, aiškėja, kad daug lietuvių inteligentų lankydavosi pas J. Keliuotį, atėdavo tartis, pasižiūrėti meno kūrinių, pasiklausyti muzikos.

— Kaip vėl suėjote su savo buvusiu redaktoriumi?

— Jau dirbau mokytoju ir neakivaizdžiai studijavau Vilniaus universitete. Netikėtai gavėję sutikau J. Keliuotį. Jis pasakė, kur gyvena, pakvietė užteiti išgerti kavos, šnektelti. Nuo to laiko pradėjau jį lankyti Antakalnio 39. Gyveno vieno kambario butuke.

— Kaip nutiko, kad gavęs 25 metus, J. Keliuotis atėdėjo taip mažai?

— Prasidėjo vadinamasis N. Chruščiovo „atšilimas“, visų politinių kalinių bylos buvo peržiūretos ir dauguma paleisti. Bent jau tokie asmenys, kaip J. Keliuotis. Jiems leista grįžti į Lietuvą. Tiesa, Antanas Sniečkus ir Justas Paleckis parašė Nikitai Chruščiovui laišką, kad žymesniems kultūros žmonėms nebūtų leidžiama grįžti į Lietuvą. Šis tuometinis Lietuvos „vadų“ laiškas, dabartiniais laikais buvo daug kur spausdintas.

— Kaip Jums atrodo, kodėl vis dėlto J. Keliuotis buvo pavojingas sovietiniam režimui Lietuvoje?

— J. Keliuotis buvo aiškiai nusiteikęs prieš marksizmą, bet tarp mūsų gincų nekildavo, nes mums viskas buvo aišku — tai blogis. Kokie dar bendraminčių ginčai ar diskusijos? Jautėme pavojų ir iš Lietuvos esančių komunistų, nors jų ir labai mažai buvo. Peržiūrėjau visus statistikos duomenis ir niekur neradau, kad 1940 m. Lietuvoj būta daugiau kaip 1,000 komunistų.

— Kaip Jums atrodo, kodėl vis dėlto J. Keliuotis buvo pavojingas sovietiniam režimui Lietuvoje?

Konferencijos salėje. Sėdi iš kairės (pirmoje eilėje) literatūros tyrinėtoja dr. G. Vanagaite, *Naujojoje Romuvoje* kartu su J. Keliuotiu dirbęs vilnietis publicistas V. Alekna, dabartinis *Naujosios Romuvos* redaktorius A. Konickis, literatūros tyrinėtojas prof. V. Kubilius. Donatos Mitaitės nuotr.

— Ar buvo *Naujoji Romuva* kaltės įrodymų?

— Atlikęs bausmę, J. Keliuotis antrą kartą buvo suimtas 1952 m. vasario 28 d. Antroje byloje pridėti žurnalo *Naujosios Romuvos* (1933 m.), numeriai ir *Kūrybos*, kuriuos redagavo ir leido Keliuotis, straipsniai. *Kūryba* ėjo vokiečių okupacijos metais, tad J.

Šio šeštadienio priedo puslapiuose:

Prisimenant *Naują Romuvą* ir jos redaktorių. — 1

Lietuvių diaspora ir jos atėitis: Lietuvių Bendruomenės istorija. — 2

Išvagai reikšmingas L. Šimcio archyvas. — 3

A. Šlepiko eilėraščių, V. Juknaitės knyga. — 4

Išėivijai reikšmingas archyvas

Dr. Juozas Skirius

Lietuvių išėivijos istorija, siekianti beveik 150 metų laikotarpį, vis labiau prieš mus atsiskleidžia reikšmingu indėliu į bendrą lietuvių kultūrą, išėivijos materialiniais ir politiniais pastangomis remti savo tėvynę — Lietuvą. Garsi savo organizacijomis, draugijomis ir, be jokios abejonės, savo iškiliais veikėjais.

Išėivijos istorija — tai neatskiriama bendrosios Lietuvos istorijos dalis. Džiugu paminti, kad išėivijos praeities studijomis Lietuvoje jau susidomėjo ne viena dešimtis istorikų, ypač jaunimas noriai ima savo studentiškiems moksliniams darbams temas iš kultūros ir ekonominio gyvenimo, pokario politinio-propagandinio darbo, partijų bei organizacijų istorijos, jų tarpusavio santykių ir panašiai. Tokie tyrimai vėliau virsta mokslinė produkcija — straipsniais ir monografijomis. Jų dėka, istorikams pavyksta ne tik atgaivinti veiklą, įvertinti ją, bet ir rasti natūralius tos veiklos ryšius su Lietuva, su jos gyventojais. Gausėjantis tyrinėjimų pasiekimas vis labiau lauzia nuo seniau nusistovėjusį ne teisingą stereotipą, jog Lietuvos istorija — tai etnografinės lietuvių teritorijos Europoje istorija.

Bet, norint gausinti išėivijos

Prof. Leonardo Šimūčio namuose prie sukaupų ir tvarkingai laikomų redaktoriaus-visuomeninio Leonardo Šimūčio archyvu. Iš kairės: dr. Juozas Skirius, prof. L. Šimutis ir dr. Jonas Račkauskas.

istorijos tyrinėjimų medžiaga, profesionalus istorikas privalo prisiliesti prie autentiškos tos praeities liudininko — išėivijos organizacijų ir draugijų veikimo dokumentų, veiklų paliktų dienoraščių bei atsiminimų, senosios spaudos, fotonuotraukų, įvairių laikotarpiu leistų knygų ir brošiūrų, net to ar kito laikotarpio daiktų, turintį išliekamąją pažintinę vertę. Visa ta medžiaga turi rasti savo vietą archyvuose ir muziejuose, kur lengvai mokslininkas galės jam reikiama medžiaga pasinaudoti. Taip ir

turėtų būti, bet kol kas šioje srityje yra didžiulė spraga. Ir tai ne be paties išėivijos kaltės. Norėčiau, kad skaitytojas patiktų manimi, kaip išėivijos praeities tyrinėtojo, kuris jau yra sukaupęs nemažą patirtį, tyrinėdamas išėivijos archyvus. Nenoriu čia kalbėti apie gerai žinomus ir negrįžtamai sunaikintus istoriko A. Miluko arba veikėjo J. Bačiūno didžiulius asmeninius archyvus — išėivijos istorijos atspindį. Man keltina kartą dirbant su moksliniais projektais prof. dr. Jono Račkausko vadovaujamame Litu-

anistikos tyrimo ir studijų centre (toliau — LTSC) Čikagoje bei renkant dokumentinę medžiagą LTSC / Pasaulio lietuvių archyve, nuolat kyla klausimai: kur yra, ar išliko išėivijos veikėjų — kunigo J. Jakačio, kunigo J. Židanavičiaus, A. Rutkausko, F. A. Bagočiaus, M. Viniko, P. Grigaičio, A. Olio, K. Karpiaus ir daugelio kitų asmeniniai archyvai? Nuolat neduodu ramybės savo kolegoms iš LTSC tais klausimais. Turiu tiesiai pasakyti, kad LTSC vadovas deda pastangas surasti ir išsaugoti tą didžiulį, istorine prasme neįkainuojamą, turta — išėivijos praeities dokumentus. Nebus archyvinio dokumentų — nebus rimtų tyrinėjimų ir nebus kuo didžiulius. Kalbos apie nuveiktus vienus ar kitus darbus liks ir nepagrįstomis kalbomis.

Daugelis pasakytų, kad jų veikla užfiksuota JAV lietuvių tarpe spaudoje. Tai tiesa, bet ir spauda nyksta. Užtenka LTSC / Pasaulio lietuvių archyvo Periodikos rinkinių skyriaus padidinti senesnius spaudinius — kaip sakoma, trupa ir byra akyse senieji laikraščiai. Štai ir čia reikia susirūpinti išėivijos kultūros, mokslo veikėjams ir visuomeninių organizacijų vadovams, gelbėjant nykstančios spaudos kompleksus. Be to, yra visuomenėje, net ir istorikų tarpe,

nemažai skeptikų, kuriems medžiaga iš spaudos — tai neautentika — daugiau pasigyrimai, beprasmiškas oponentų užsipildinėjimai ir panašiai. Iš dalies, reikia pripažinti, tiesos yra. Spauda labai svarbus šaltinis, bet ne svarbiausias.

Mano susidomėjimas išėivijos istorija, tiksliau išėivijos politinė veikla 1914–1919 metais, prasidėjo prieš 20 metų, pradėjus tyrinėti Lietuvos ir JAV tarpvalstybinius santykius 1918–1940 m. Iš esmės pradėjau keisti savo tyrinėjimo tematiką prieš penkerius metus, kai pirmą kartą atvykau, pakviestas prof. dr. J. Račkausko, stažuotis į Tyrimų centrą, kai jis man pirmam maloniai leido susipažinti su JAV lietuvių politinės organizacijos — Amerikos lietuvių tarybos — archyvu. Tokiu būdu kilo kelios idėjos, kurias LTSC deka pavyko įgyvendinti, išleidžiant tyrinėjimus iš Amerikos lietuvių tarybos veiklos istorijos. Dirbant su šios organizacijos dokumentais, pradėjau rimčiau galvoti apie gilesnius JAV lietuvių politinės veiklos ir partijų tarpusavio santykių 1939–1949 m. tyrinėjimus. Juo labiau, kad čia slėpėsi viena sudėtingiausių išėivijos problemų — vienybės tarp politinių srovių klausimas. Analogas, bet su sava specifika, buvo išėivijos Pirmojo pasaulinio karo metais. Taigi yra ką lyginti, yra ko ieškoti, yra ir šiandieninėje išėivijoje panaši problema.

Vienybės problemos, susie-

toš su Amerikos lietuvių tarybos veikla, tyrinėjamai neišvengiamai „suvedė“ mane su vienu stambiausiu XX amžiaus vidurio JAV lietuvių politikui ir spaudos veikėjui Leonardui Šimūčiui. Tiesa, ir anksčiau šį tą žinojau apie jį — buvau skaitęs jo atsiminimus, matęs straipsnius *Draugo* dienraštyje. Labiau pasigilinusi į jo veiklą dar savo pirmos 1998 metų stažuotės metu, išryškėjo L. Šimūčio visuomeninis universalumas — sugebėjo vadovauti įtakingiausiomis katalikiškos organizacijoms, buvo ilgametis *Draugo* redaktoriumi ir, savaime suprantama, *Amerikos lietuvių tarybos* pirmininku. Žinodamas išėivijos veiklų tradiciją kaupti pas save vadovaujamų organizacijų dokumentinę medžiagą, aš apie tai užsiminiau prof. dr. J. Račkauskui, kuris patvirtino, kad tokia medžiaga yra ir ją prižiūri, bei tvarko Leonardo Šimūčio sūnus, muzikos profesorius, taip pat Leonardas. Pirmą mūsų pažintis įvyko LTSC raštinėje, kai kompozitorius L. Šimutis atvežė ir leido pasinaudoti savo tėvo dienoraščių kopijomis, kurių pats pagamino net 4 egzempliorius. Tuo metu aš ir sužinojau apie unikalų, be galo vertingą šaltinį — dienoraštį nuo 1936 iki 1975 metų. Trumpai, diena iš dienos, su neįžymiomis išimtimis, L. Šimutis fikso svarbiausius įvykius JAV lietuvių politiniame-visuomeniniame gyvenime, savo su-

sitikimus, o svarbiausia — savo vertinimus. Šiais metais atvykęs į LTSC, sužinojau puikią naujieną — vieną L. Šimūčio dienoraščių kopiją sūnus perdavė saugoti į LTSC / Pasaulio lietuvių archyvą (L. Šimūčio fondas. Dežė 1–3). Vienas pirmųjų ir laimingųjų istorikų, kuris pasinaudojo jais, esu aš.

Ta mūsų trumpa pažintis prieš penkerius metus ir baigėsi, bet aš žinojau, kad L. Šimūčio asmeniniai archyvai yra saugomi ir prižiūrimi. O tai jau buvo labai daug. Artėjant L. Šimūčio 110-osioms gimimo metinėms, neskenčiau ir į dienraštį *Draugas* bei Lietuvos žurnalą *Mokslas ir gyvenimas* pasiūniau jubiliejinis staipsnius. Nors taip norėjosi tautiečiams priminti iškilų JAV lietuvių veikėją.

Praėjus penkeriems metams nuo mano susitikimo su kompozitoriumi L. Šimūčiu, vel atsirado galimybė dar kartą jį pamatyti. Pastaruoju metu vel darbuojantis mokslineje srityje LTS centre, prof. dr. J. Račkauskas perdavė L. Šimūčio netikėtą kvietimą apsilankyti pas jį ir susipažinti su jo namuose laikomu archyvu. Juo labiau man buvo malonu, nes žinojau, kad ne bet kas ten gali patekti. Sutartu laiku, vieną birželio mėnesio dienos popietę, prof. dr. J. Račkauskas, archyvų direktorė Skirmantė Miglienė — aš pasibeldėme į L. Šimūčio namus.

Nukelta | 3 psl.

Aš jį pažinojau

Atkelta iš 1 psl.

Dėl jo man pačiam buvo iškilusių sunkumų, kai reikėjo, grįžus iš lagerio, registruotis, nes tarpukariu ir karo metais juk buvau mokytojas. Milicijos skyriuje buvo svarstoma, ar mane priregistruoti ar pritaikyti A. Snieckaus ir J. Paleckio prašymą, ant kurio buvo N. Chruščiovo rezoliucija.

— Bet J. Keliuotui kažkodėl į Lietuvą grįžti buvo leista?

— J. Keliuotis buvo ypatingas atvejis. Kai kurie, net sovietiškausi nusiteikę asmenys, jį labai užtarė, netgi buvo rašomi laišukai, kuriuose įrodinėta, kad J. Keliuotis — doras ir sovietiskai mąstantis žmogus, galintis būti labai reikalingas, ir jį reikėtų iš kalininio vietos išleisti. Štai 1955 m. gruodžio 5 d. Vytauto Sirijos — Geros raštas. Jame palankiai rašoma apie *Naująją Romuvą*, taip pat ir karo metų *Kūryboje* randama daug teigiamų, net ir sovietams priimtinių dalykų. Panašių raštų, kuriuose bandoma užsistoti J. Keliuotį, buvo ir daugiau. Antanas Vienuolis, Kipras Petrauskas ir kiti Lietuvos inteligentai prašė peržiūrėti bylą ir leisti J. Keliuotui grįžti į Lietuvą.

— Ką galėtute pasakyti apie karo meto Juozą Keliuotį? Ar iš frankofilo tapo germanofilu?

— Koks buvo, toks ir išliko. Vokiečiams nepataikavo. Dirbo Meno reikalų valdybos vadovu, vėliau kitoje organizacijoje, pagaliau nuo antrojo numerio jam pasiūlė vadovauti *Kūrybos* žurnalo leidymui. Tuo metu kultūros reikalais rūpinosi, Rygoje Ostlando Reicho komisariui pavaldus, pareigūnas, kuris apie J. Keliuotį mažai, o gal ir nieko, nežinojo. Lietuvos atstovai pasiūlė į žurnalo redaktorių

J. Keliuotį, kuris Rygoje ir buvo patvirtintas.

J. Keliuotis, pradėjęs nuo antrojo, suredagavo keturis numerius, o redaguojant penktąjį (Nr. 6) prasidėjo samylis, jis buvo išspausdintas, bet neįspalintas. Man teko jį mautyti.

— Tą Nr. 6 sulaukė vokiečių karinė cenzūra?

— Veikiau bendras pakrikimas, didelė sumaštis. 1944 m. birzelis, prie Vilniaus artėjo sovietų kariuomenė, pareigūnai krovėsi lagaminus ir rengėsi trauktis į Vakarus. Kultūros reikalai niekam nerūpėjo.

— Ar J. Keliuotis — būdingas prieškarinio Lietuvos kūrybinės inteligentijos atstovas? Taip pat ir pokario lietuvių inteligentijos, kuriai teko patirti represijas, sunkiausių bandymus?

— Esu Jums rodęs paskutinį, jau atėjus sovietams, J. Keliuotio išleistas *Naujosios Romuvos* numerį. Jame esama liaupsų naujai tarybinei santvarkai, įdėti Lenino ir Stalino portretai, paties redaktoriaus pasirašytas straipsnis „Į naują dinamiškumą“.

— Gal J. Keliuotis šiuo rašiniu stengėsi įtikinti naujai valdžiai ar išpirkti kokias nors savo nujaučiamas kaltes prieš tarybų valdžią, nes sunku patikėti, kad taip staiga būtų pakitusios jo pažiūros?

— Vartydamas J. Keliuotio bylą, radau, kad tą straipsnį, kuriame garbinama sovietinė tvarka, rašė ne jis. Tačiau pasirašyti teko jam savo vardu. Byloje nepasakyta, kas parašė, tik yra tardomo Keliuotio žodžiai, jog tai nėra jo straipsnis. Ir kitur yra teigęs, kad kai kurie straipsniai būvę ne jo rašyti, jis tik pasirašęs.

— Keista, nes tardomas turėjo kaip tik rodyti savo

„tarybiškumą“.

— Keliuotis tardomas ėmė atsisakinėti kai kurių savo *Naujoje Romuvoje* skelbtų straipsnių. Labai nepalankiai J. Keliuotį mini rašytojas Liudas Dambrauskas, kai kalba apie paskutinį nuteistojo žodį teisme. Girdi, visi kiti laikėsi narsiai, o Keliuotis apgailestavo, keliaklupščiavo prieš teisumą ir pan.

— O kokia būtų Jūsų pozicija dėl šio fakto? Juk gerai pažinojote savo buvusį redaktorių?

— Matote buvo visokių žmonių. Daugelis kovotojų, kuriuos man buvo tekę pažinti ir kurių bylas man yra tekę skaityti, teismuose pasisakydavo griežtai, net kategoriškai. Vienas paskutiniųjų partizanų vadų, Dobilas, 1952 m. teismas, pareiškė tiesiai, jog atsisako bet ką sovietų teismui sakyti, nes su nusikaltėlių valdžia jis nenorįs turėti nieko bendra. Jis buvo nubaustas mirties bausme, bet nepabūgo, žinojo savo lėmtį. Jau paskelbus mirties nuosprendį, kiti rašydavo amnestijos prašymus, bet buvo ir nerašiusiųjų. Mano žmona taip pat neršė, nors 10 žmonių grupėje 1946 m. buvo nuteista 10 metų kalėjimo. Kiti prašė bausmę sušvelninti. Niekas ligi tol su sovietų teismu nebuvo susidūręs. Taigi žmogus žmogui nelygu. L. Dambrauskas buvo nubaustas mirties bausme, bet atsisakė prašyti malonės. Paskui daug kam bausmės būdavo savaimė mažinamos, keičiamos.

— Ar turime teisę kita smerkti už tai, kad prašė sumažinti bausmę, „pripažinti klydę“ ar neišlaikė tardymo, fizinio kankinimo?

— Pats būvęs lageryje ir perėjęs tuos kelius, aš kitų žmonių nesmerkiu. Kiekvienas turi savo galimybių ribas, savaip elgiasi pavojaus atveju; vienus žmones pavojaus verčia

priešintis, pajusti savo vidinę jėgą, o kitus sugniuždo. Aš taip pat nebuvau kietas rietas, kad būčiau galėjęs priešintis ar didvyriškai laikytis. J. Keliuotis ir aš dar nebuvome taip žiauriai tardomi, kaip vėlesniais metais buvo tardomi partizanai, pasipriešinimo dalyviai.

Visai galimas dalykas, kad, Keliuotį tardant, tardytojo norėta, jog jis kuo daugiau prirašytų — įrodymas, kad tardytojas su juo dirba sėkmingai. J. Keliuotui praktiškai gyvenimas buvo sunkiai suvokiamas; jam nelengva buvo suvokti, jog kitas žmogus yra kitoks, negu jis pats. Skelbė gyvenimo aktyvizmą; reikia tik tarti žodį ir viskas ims suktis, kaip reikia. Net kai Vytauto Didžiojo universitete jis organizavo *Naujosios Romuvos* grandį, tai tikėjosi didelės veiklos, gauti daug straipsnių ir sulaukti daug pagalbinių. Svajodavo, kad grandis išaugs į didelį judėjimą. Kai susirinko vos apie 20 žmonių, J. Keliuotis jautėsi šiek tiek apvilintas.

Kai J. Keliuotis buvo suimtas antrą kartą, 1952 m. byloje kruopščiai išvardyti visi jo raštai nuo seniausio laiko. Buvo daug nespausdintų rankraščių, kelios dramos, romanai, eilėraščiai. Visa tai atsidūrė saugume. Kur yra dabar, sunku pasakyti. Deja, prie bylos tų raštų nėra. Straipsnių vertimai ir rusų kalba pridėti, o sąrašas išvardytų dramų, romanų, nėra.

— Mano kartos t.y. pokario žmonės J. Miltinis iškyla kaip erudicijos viršūkalnė, literatūros, meno, kultūros žinovas, tikras intelektualas. J. Miltinio repeticijos Panevėžio dramos teatre tai kaip savotiški spektakliai, žaizaruojantys giliu kultūros žinojimu ir žmogaus psichologijos pažinimu. O koks jis Jums tada atrodė?

— Prieš karą *Naujosios Romuvos* redakcija gaudavo teatro bilietų. Vieną kartą pasakiau, kad noriu nueiti į operos spektaklį. J. Miltinis užsi puolė: „Ką čia dabar operą eiti žiūrėti. Tai niekas, slyškut“. Jis baisiausiai tą operą iškoneveikė. J. Miltiniui opera buvo dirbtinis žanras, netikra drama. Drama — tikras teatras. Besikalbant su juo, visada kildavo ginčų. Ir Keliuotis, ir Miltinis buvo dideli originalai. Manau, kad tai menininko natūros reiškinys. Buvo iš Paryžiaus parvažiavęs, ten bene 7 metus studijavęs, teatrus lankęs, buvo jau aktorius duonos ragavęs. Kaune nevaidino, užtat dar prieš bolševikmetį ėmėsi organizuoti darbininkų teatrą. 1940 m. sovietams atėjus į Lietuvą, J. Miltinis Kaune Darbo rūmuose buvo teatro vadovas. Kai kuriuos gabesnius savo aktorius iš Kauno Miltinis vėliau išsivežė į Panevėžio dramos teatrą. Dirbo ten karo metais.

— Darbininkų teatras gal ir išgelbėjo J. Miltinį nuo persekiojimo?

— Nežinau, kaip ten buvo, bet J. Miltinis į persekiojamų asmenų ratą nepateko.

Man atrodo, kad J. Keliuotis buvo padaręs ir tų savo veiklų nuorašus. Visai galimas dalykas, kad kai kurie tų raštų dabar atsidūrė archyvuose. Taip tvirtinu, kadangi turiu tokių pavyzdžių. Kai pradėjau pas Keliuotį lankytis — tai buvo 1978 m. — jis man parodė pluoštą eilėraščių, gal 100 puslapių. Pasiskundė, kad niekas jam jų neperrašo. Mano duktė tuo metu dirbo Literatūros muziejuje, kuris buvo įsikūręs Antano Venclovos namuose. Paprašiau jos J. Keliuotio eilėraščių perrašyti. Duktė sutiko.

Vėliau, kai žiūrėjau archyvus, tuos eilėraščius radau, bet ne visus. Galimas dalykas, kad dar kas nors perrašinėjo.

Tokiu būdu J. Keliuotis sten-gėsi įamžinti savo kūrybinį darbą. Kai ką yra išsiuntęs į užsienį, pvz., išspausdintus dar 1987 m. Čikagoje savo atsiminimus. Lankėsi pas Keliuotį Antanas Vaičiulaitis ir kiti iš užsienio atvažiuojantys lietuviai. Prisimenu Keliuotio pyko ant astronomo Antano Juškos, kad pas jį apsisistojusiam A. Vaičiulaitiui trukdė jį aplankyti. A. Juška tarp disidentų neturėjo gero vardo.

Apskritai paskutinį savo gyvenimo dešimtmetį Keliuotis buvo labai įtarus. Visus laikė šnipais — poetą Joną Graičiūną, Antaną Miškinį, astro-nomą Antaną Jušką ir kitus. Nenustebčiau, jeigu jis ir mane tokiu laikė — nežinau. Jis pasakodavo visokių savo įtarinėjimus, aš klausydavau, bet stengdavau nieko neskaidyti.

— Apskritai, kokie buvo Miltinio santykiai su Keliuotiu?

— J. Miltinis nepaisydavo jokio autoriteto. Bet šiaip buvo paprastas žmogus. Paprašiau, grįžtant į Panevėžį ir mane pakeliui pavežėti. „Gerai, sako, — jeigu mane pavaišinsi, tai pavežėsiu“. Užvažiavom į mano namus, pasi-vaišinom. Su Keliuotiu Miltinis gerai sutarė. Apskritai su visais žmonėmis Keliuotis gerai sutarė. Kai J. Miltinis, regis, 1938 m. iš Paryžiaus grįžo į Kauną, neturėjo iš ko gyven-ti. J. Keliuotis davė Miltiniui darbo kedę ir liepė versti iš užsienio kalbų novelės, straips-nius. Jokių pareigų redakci-joje nėjo, buvo vertėjas ir gau-davo šiek tiek pinigų, maždaug 200 litų, mėnesinį atlyginimą.

— O kas Jus siejo su Juo-ze Miltiniu?

— Su Miltiniu susipažino-me dar tarpukariu *Naujosios Romuvos* redakcijoje, kur Miltinis buvo pradėjęs dirbti. Jau metus laiko mokytojau Ju-seiniuose, kartą atvykau į

Kauną ir mes redakcijoje su-sitikome. Susitikdavome ir sekmadieniais, kartu eida-vome svečiuotis pas pažįsta-mus.

— Iš spaudos, įvairių žmonių atsiminimų, J. Miltinis mums iškyla kaip la-bai dygus pašnekovas. O koks jis buvo ketvirtame dešimtmetyje, kai gyveno Kaune ir apie jo būsimąją šlovę dar niekas nenu-jautė?

— Studijos Paryžiuje jam nebuvo tuščiai praleistas lai-kas. Grįžus į Lietuvą, jam teko parodyti, ką tose studi-jose įgijo. Vadovaudamas Pa-nevėžio teatrui, galėjo atsi-skleisti. Be jokios abejonės, buvo labai talentingas. Jau-nas žmogus, dar jokio ypatingo mokslo nebaigęs, išvyko į užsienį ir įgijo gilių žinių. Buvo draugiškas žmogus. Kai sovietiniais metais jau buvau mokytojas, jis taip pat buvo draugiškas. Tekdavo ir pas Keliuotį susitikti.

— O kaip vertinate J. Keliuotio straipsnius, romaną „Svajonės ir siaubas“ atsiminimus iš lagerio „Saulė nusileido raudona“, eilė-raščius?

— Jo straipsniai *Naujojoje Romuvoje* buvo labai įdomūs. Aš juos visus skaitydavau, nors ne visada suprasdavau, ypač kai jis rašydavo apie dai-lę. Romaną *Svajonės ir siaubas* taip pat perskaičiau. Jis man priminė Romain Rolland *Žaną Kristofą*, kuris lietuviškai bu-vo išėjęs anksčiau už *Svajones ir siaubą*. Tada man atrodė, kad J. Keliuotis šiame romane neršo apie savo vaikystės svajones. Jo atsiminimai apie la-gerį — tai tikras siaubas. Ir man atrodė, kad į tą gyvenimą jis žiūrėjo pro didinamąjį stiklą. Jo vėlesnių rankraščių-romanų, dramų neteko skaity-ti. O tie eilėraščiai, kuriuos perrašė mano duktė, mano akimis, eiliuota publicistika.

Leidiniai

Didžiosios bendruomenės istorija

Lietuvos valstybės — karaliaus Mindaugo karūnavimo 750 metų minėjimo dienomis JAV LB Krašto valdyba išleido reikšmingą knygą *JAV LB penki dešimtmečiai. 1951–2002*. Šis veikalas skirtas šios didžiosios užsienyje susibūrusios mūsų tautiečių bendruomenės aukštiniam jubilėjui. Vilniuje, Jėzuitų gimnazijoje, buvo surengtos knygos sutiktuvių. Kartu su Lietuvos Vyriausybės, Užsienio reikalų, kitų ministerijų bei organizacijų vadovais, sutiktuvių dalyvavo, į Vilnių tomis dienomis atvykę, JAV LB vadovai, gausūs būsios Amerikos lietuvių — visuomenininkų, prisidėjusių prie šios bendruomenės kūrimo ir veiklos plėtojimo. Tarp dalyvių buvo taip pat Kanados LB, Pasaulio Lietuvių bendruomenės atstovai, o žymioji kovotoja dėl Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo Nijolė Sadūnaitė knygos leidėjams padovanavo gražią puokštę lietuviškų gelių.

— Pristatoma knyga — tai lyg meilės laiškas tėvynei, — pradėdama pristatymą sakė JAV LB krašto tarybos prezidento pirmininkė Regina Narušienė. Knyga *JAV LB penki dešimtmečiai* apžvelgia JAV LB krašto valdybos pirmininkas Algimantas Gečys. — Prieš pusę šimto metų, po rytingų tautiniais ir valstybiniais idealais ženklinamų pastangų, Amerikos lietuvių susibūrė į JAV Lietuvos Bendruomenę, — kalbėjo A. Gečys. — Tai vykdėme, tikėdami, kad būdami organizuoti galesime geriau siekti Lietuvos nepriklausomybės atstatymo, sekmiau dirbti lietuvių tautos išlaikymo pastangose, savųjų tradicijų ir kultūrinio paveldo puoselėjime, tautinio solidarumo išvystyme. Kelrodžiui pasirinkome Vyriausio Lietuvos Išlaisvinimo komiteto „Lietuvių chartoje“ paskelbtus principus. O tai reiškė įsipareigojimą formuoti gyvastinę veiklą, valstybiškai bei tautiškai susipratusių lietuvių tautos dalį Amerikoje, kuri pajėgtų

meilės vardan, sakė A. Gečys.

Jis taip pat pažymėjo, kad knygoje plačiai apžvelgiama išsivijimo vykdyta politinė veikla, buvo nukaltas ir Lietuvos laisvinimo terminas. Veikta bandant panaudoti kiekvieną imanomą politinę progą, kad viešai būtų paminėta Lietuva, okupanto skriaudos jos žmonėms, siekiant, kad Lietuvos vardas neišnyktų iš istorijos vadovėlių ir oficialių atlasų. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, šio pobūdžio veikla pakrypo į talką Lietuvai įtvirtinant ją tarptautinėse struktūrose, įtaigojimą Lietuvai iš Amerikos gauti ekonominės ir karinės paramos. Amerikoje LB atstovai sugebėdavo prieiti prie politinio gyvenimo vadovų, atidaryti Kongreso ir Baltųjų rūmų duris.

— Knygoje apžvelgiamas lietuviškas gyvenimas ir bendruomeninė veikla per šimtą Amerikoje esančių ar buvusių lietuviškų telkinių, — kalbėjo A. Gečys. Šie ir kiti aprašymai knygos redaktorių mažai koreguoti ir tai suteikia knygai savitą istorinį atspindį. Iš tiesų, kiek įvairiose Amerikos vietovėse dirbta, aukota ir aukotos lietuviškos ir Lietuvos vardu! Kiek išgyventa, kai jaunoji karta, negaudama darbų vienoje ar kitoje vietovėje neužsiliko, kai lietuviška veikla, atitekus seneliams emė merdėti, kai savoje parapijoje prarastos lietuvių kalba aukojamos Mišios. Tai skaudžioji, tautinį išlikimą Amerikoje liudijanti, knygos pusė.

A. Gečys pasidžiaugė, kad vis dėlto, pusę šimtmečio trukusios JAV LB veiklos dėka, sugebėta išauginti dvi išsivijusias kartas.

— Joms įskiepijome meilę Lietuvai ir norą jai padėti visuomeniniu, tautiniu, idejiniu bei labdaros požiūriais. Ir, nors metų sukūryje esame svetimos aplinkos vandenų apskalauti, JAV LB tebėra gyva, kupina ryžto gyventi tautai patogia tautiniais idealais, kaip ir prieš 50 metų, jai kuriantis, — kalbėjo A. Gečys. Jis pažymėjo, kad knygos išleidimą įgalino stambi, per 15 milijonų dolerių kapitalo pasiekusio, JAV Lietuvos fondo finansinė parama. Išreikšdamas padėką Lietuvai fondui, A. Gečys taip pat padėkojo knygos *JAV LB penki dešimtmečiai* pirmininkui redaktoriui ir sudarytojiui, nepriklausomos Lietuvos karininkui, vėliau ilgametiam žurnalo *Karys* redaktoriui Biliui Raugui. Kai amžiaus našta ir sveikatos stovis jam neleidė toliau intensyviai prie knygos dirbti, prieš metus į pagalbą atėjo žurnaliste Audronė V. Škiudaitė-Girininienė.

— Knyga išspausdinti ryžomės Lietuvoje, — tęsė A. Gečys. — Tai vykdydami parėmėme Lietuvą bet ir sužinojome, kad PVM reikiama pridėtinės vertės už spausdinimo darbus mokestį. LB krašto valdybos ir tarybos prezidiumo nutarimu, 600 egzempliorių padovanojome Lietuvos mokslo institucijoms ir didžiausiomis bibliotekoms. Likusią tiražo dalį gabensime į Ameriką, tikėdami, kad šiam leidiniui suteiktas JAV Kongreso bibliotekos numeris apsaugos jį nuo miesto mokestių.

Knygos sutiktuvių metu, Lietuvos Respublikos ministras pirmininkas Algirdas Brazauskas pasakė, kad jį suintrigavo žinia, jog išleistas šis stambus leidinys. Knyga

premjeras pavadino ne tik JAV Lietuvos Bendruomenės istorija, bet ir Lietuvos istorijos dalimi, nes abipusiai ryšiai su išsivijusia visuomene buvo, ir JAV lietuviai daug prisidėjo, kad Amerika niekuomet nepripažintų Lietuvos okupacijos teisėtumo.

Kalbėjęs buvęs Lietuvos prezidentas Valdas Adamkus pabrėžė, kad knyga yra daugelio tautos išlikimu besirūpinusių Amerikos lietuvių gyvenimo ir veiklos atspindys, ir šia LB veikla turime didžiuotis. Seimo narys prof. Vytautas Landsbergis ypač pabrėžė JAV LB nuopelnus Lietuvos kelyje į NATO ir Europos sąjungą, o Lietuvos ambasadorius Vašingtone V. Ušackas padėkojo LB už pastangas, stiprinant Lietuvos ir JAV santykius.

Knygos sutiktuvių pajaukimo, dvasinga šviesa nuspalvino muziką JAV studijuojančio lietuvių smuikininko Dainiaus Puodžiuko muzikavimas. Ši gabų smuikininką susirinkusiems pristatė JAV LB Kultūros tarybos pirmininkė Marija Remienė.

Po pristatymo ešes vartytį ir skaityti knygą *JAV LB penki dešimtmečiai* iš karto pajautau, kad iš tiesų tai daugelio kompetentingų autorių, JAV LB kūrėjų ir jos veiklos dalyvių, kruopščiai, išsamiai parašyta Amerikos Lietuvos Bendruomenės istorija, atskirai nušviečiant visų apygardų ir apylinkių, bendruomenės centrinių padalinių veiklą, neapneinant nė vieno tos veiklos baro. O kokia gausybė, bent kiek prie lietuviškos veiklos prisidėjusių asmenų pavarėdžių! Turbūt dažnas Amerikos lietuvis knygoje ras ir savo ar tėvų pavarėdį, vienokį ar kitokį savo veiklos atspindį.

Atkreipia dėmesį, dar labiau sudomina daugybė Amerikos lietuvių — visuomenininkų bei jų veiklą primenančių nuotraukų, kurių daugelis jau tapusių istorinėmis. Štai nuotraukose dar jauni veidai pirmųjų JAV LB centro valdybos narių, kitų šios bendruomenės kūrėjų ir vairininkų: dr. Antano Razmos, Vytauto Volerto, Broniaus Nainio, Vytauto Kamanto, Reginos Kučienės, Birutės Jasaitienės, Juozo Gailos, Algio Rugieniaus, Angelės Nelsienės, Algimanto Gečio ir kt. Džiugu matyti juos, jau ilgą gyvenimo metų našta patyrusius, bet su jaunatviška energija ir ryžtu tebedirbančius Lietuvos Bendruomenės aktyvios veiklos baruose, tęsiančius jos garbingą istoriją.

Algimantas A. Naujokaitis

Reikšmingas archyvas

Atkelta iš 2 psl.

Svetingas šeimininkas mus pirmiausia pasodino, pasikalbėjome. Maloniai nustebino, kad mane prisiminė iš ankstesnio susitikimo ir pasiūlė apžiūrėti jo tėvo sukaupytą archyvą. Prisipažinčiau, kad menkai žinojau, kaip turėtų atrodyti tikras asmeninis archyvas. Bet savo viziją tuo klausimu turėjau. Teko lankytis ne pas vieną žymų mūsų kultūros ir politikos veikėjų namuose, matyti spintose ir lentynose sukratus bylas, dėses ir dėžutes; krūvas

Lietuvių diaspora ir jos ateitis

Mūza Rubackytė

Mūza Rubackytė ir Graikijos prezidentas Constantinos Stephanopoulos Europos Diasporos kongrese, vykusiame birželio 20–21 d. Thessaloniki mieste, Graikijoje.

Graikija, kuri vadovavo Europos Sąjungai šešis mėnesius, savo kadenciją užbaigė Europos viršūnių ir Europos diasporos kongresu, sušauktu Thessaloniki mieste š.m. birželio 20–21 d. Pagrindinė susitikimo tema buvo migracija — imigracija. Kongreso tikslas buvo pakviesti 28 naujosios Europos Sąjungos žymius žmones, gyvenančius ne savo gimtojoje šalyje. Atvyko 60 iškilų asmenybių.

Lietuviams atstovauti teko man. Buvau laiminga, pasiūlyti šiai garbingai progai apibendrinti mūsų išsivijimo vaidmenį, Lietuvai siekiant nepriklausomybės. Taip pat buvo nušviesta šiandieninė situacija tarp Lietuvos ir jos išsivijimo. Remiantis trijų valstybių — Didžiosios Britanijos, Vokietijos ir Prancūzijos — pavyzdžiu, turėjau progą pateikti savo mintis apie mūsų diasporos ateitį.

Europos diasporos patirtis

buvo labai svarbi šio kongreso dalis. Darbas buvo padalintas į tris apvalaus stalo sesijas, kur vyko diskusijos pagal pateiktas temas.

Vakare buvo išvyka į Porto Caras, kur vyko Europos viršūnių konferencija. Susitikime su Europos Sąjungos Parlamento prezidentu Valeriu Giscard d'Estaingu, Graikijos prezidentu C. Stephanopoulos, Graikijos ministru pirmininku Papandreu ir kitais. Visi Europos diasporos kongreso dalyviai pasirašė „Olimpinės taikos pareiškimą“ — kaip žinome būsimoji vasaros olimpiada vyks Atėnuose, Graikijoje.

Mano pranešimo pagrindinis uždavinys kongreso darbuose buvo išvystyti ir apibendrinti Europos pilietybės sąvoką. Štai ką ta proga pasakiau:

—Nemazai lietuvių ne savo noru, bet įsivedami darbo ar dėl kitų priežasčių, Lietuvai

atgavus nepriklausomybę, atsidūrė buvusios Sovietų Sąjungos šalyse, kur tikrų demokratinių permainų dar reikės laukti daugeli metų. Kai kuriose valstybėse, pvz., Baltarusijoje, tebeviešpatuoja užkietėjęs komunistinis režimas. Lietuvių Bendruomenės tose šalyse vaidina svarbų vaidmenį. Lietuvos Vyriausybė visokeriopai palaiko ir skatina jų veiklą. Mūsų žmonių pavyzdžiu ir kitos tautinės mažumos jungiasi į bendruomenes, išlaiko savo kultūrą, liaudies palikimą, kalbą. Visa tai, nors netiesiogiai, per tolerantiškumą ir išraišką laisvę veikia į buvusių sovietinių šalių demokratizacijos procesą.

Toks pavyzdys nėra tiksliai „lietuviškas“ fenomenas, jis siejasi su bendra istorija, būdinga ir kitoms Rytų Europos bloko šalims.

Ir čia pasireiškia labai svarbi europietiškos pilietybės sąvoka. Mat, Europos pilietybės pareigas ne tik Europos Sąjungai. Jis turi turėti ir savo teises — teisę būti pripažintu, apgintu ir laikomu Europos piliečiu, nepriklausomai nuo šalies, kurioje gyvena. Jis turi jaustis visaverčiu demokratines Europos Sąjungos nariu.

Amerikiečiams tai nėra naujiena, tačiau Europos Sąjunga dabar tik kuriasi ir jos kūrimosi principai bei komponentai nėra tie patys, kaip kuriantis Jungtinėms Amerikos Valstijoms. Taigi ši naujos sąjungos sąvoka — Europos pilietybės konceptas — turi būti išstudijuotas ir išvystytas.

Ryšių su šia nauja situacija, pasiūliau sukurti komisiją šių specifinių atvejų analizei, ypač kreipiant dėmesį į europiečių gyvenimą nedemokratinėse valstybėse.

Buvo džiugu išgirsti prez. Valeriu Giscard d'Estaingu, kuris savo to vakaro kalboje pabrėžė „Europos pilietybės“ sąvoką ir svarbą.

mentų nėra? Tarkime L. Šimutis susirašinėjamas su prelatu M. Krupavičiumi — laiškai sudėti į tris dėzes ir apima beveik 40 metų. Paklaustas šeimininkas, kiek tose dėžėse yra laiškų, diplomatiškai atsakė, kad, norint tiksliai nustatyti, reikia juos perskaiciuoti. Būtina pastebėti, kad asmeninė korespondencija užima dominuojančią vietą visų dokumentų tarpe. Arba tarkime Amerikos Lietuvos tarybos dokumentai. Vieną kartą reikiama šiame archyve išsaugoti tarybos posėdžių protokolai! Juo labiau, kad tarybos narių P. Grigaičio ir M. Vaidylos asmeninių archyvų likimas visiškai nežinomas. O kur JAV lietuvių Romos katalikų organizacijų: Amerikos lietuvių katalikų federacijos 1932–1952 metų dokumentai (jis buvo federacijos generalinis sekretorius tais metais), Lietuvių Romos katalikų susivienijimo Amerikoje 1934–1974 metų dokumentai (jis buvo tais metais susivienijimo pirmininkas). Laikraščiai *Garsas* ir *Draugas* redakcijų, kuomet jis buvo jų redaktorius, dokumentai. Surinkti jo poezijos rankraščiai. Sūnus savo darbo kabinete laiko tėvo dienoraščių originalus, kaip brangiausią relikviją. Dar daugiau, jis pradėjo sudarinėti dienoraščiųose minimų asmenų ro-

dyklę. Apie išsaugotus ir prižiūrimus tėvo veiklos dokumentus — istorijos lobius — būtų galima kalbėti ir kalbėti.

Pats archyvo šeimininkas pabrėžė, kad tėvas tik jo, iš visų vaikų, prašė pasirūpinti ta medžiaga. Jis tarp kita ko užsiminė, kad per tuos dvidešimt paaukotų archyvui metų galėjo, kaip kompozitorius, sukurti ne vieną dešimtį muzikos kūrinių arba atsidėti mėgstamam muziko darbui. Atliktas jo pasiaukojantis darbas akivaizdžiai rodo meilę ir didelę pagarbą tėvui, jo lietuviškai veiklai. Tuo patiu drąsiai galime sakyti, kad kompozitorius L. Šimutis puikiai supranta visos tos dokumentinės medžiagos išliekamą istorinę vertę. Tai puikiausias pavyzdys kitiems išsivijusioms lietuvių palikuonims (vaikams ir vaikaičiams) surinkti, saugoti arba perduoti į artimiausią archyvą savo tėvų bei senelių veiklos dokumentus, senąją periodiką, knygas. Kiek man žinoma, Amerikoje dar Vytautas Šliūpas, gyvenantis Kalifornijoje, renka, sistemina ir saugo savo tėvo aušrininko Jono Šliūpo, archyva. Belieka tik palinkėti šioms entuziastams sveikatos, veržlumo ir tikslo siekimo, o nuo istorikų bendrijos tariau skambų aciu kompozitoriui profesoriui dr. Leonardui Šimutui!

Leidiniai

Sukrečianti Vandos Juknaitės knyga

Vilniaus gatvėse nemazai reklaminių stendų su užrašu: „Liaukitės smurtavę prieš vaikus!“ Nupieštas žaislinis meškus — nudraskytomis letomis... Vis dažniau kuriasi institucijos, kurios siekia užtikrinti vaikų teises, suteikti jiems saugią aplinką. Socialinis darbas įgyja didesnę svarbą.

Nepriklausomybės atgavimas ir su ja susijusios permainos iš tiesų nelengvos visiems žmonėms, ypač vaikams, senukams ar kitaip likimo nukriaustiesiems. Sovietinis galvojimas negali staiga pasikeisti — jis pažeidė žmogaus savigarbą, orumo jausmus, sąmoningą apsisprendimą ir atsakomybę. Laisvė ne tik at-

vėrė placias galimybes savaip tvarkyti gyvenimą, bet ne vieną suklaidino savo beribiškumu.

Naujojoje knygoje *Išsiduosi. Balsu* talentinga prozininkė Vanda Juknaitė gvildena aktualias gyvenimo ir kultūros problemas. Ji lietuvių skaitytojui žinoma autobiografinės tonacijos knyga *Ugniaspalvė lapė* (1983), romanu *Sėrmėnys* (1990), apysaka *Stiklo šalis* (1995) bei drama *Formulė* (1996).

Rašytojai tiek eseistikos apysakoje (sunku tiksliai nusakyti kūrinių žanrą) *Išsiduosi. Balsu*, tiek pokalbiuose ir eseistikoje kituose kūriniuose svarbiausia žmoniškumo problema. Esminis klausimas,

nusakantis žmogaus egzistenciją — laisvė sąmoningai rinktis ir būti atsakingam už savo poelgius bei kitus žmones bet kokiomis aplinkybėmis.

Modernių laikų žmogui, dažnai praradusiam vertybinę orientaciją, atsiskakiusiam krikščioniškosios moralės, lieka vienintelis pasirinkimas — būti „tikru žmogumi“. Niekas negali atleisti nuo atsakomybės. Pasak Vandos Juknaitės, moralinis reliatyvumas negali būti pateisinamas. Autorė kiek tik įmanoma įtempia atsakomybės siūlą: „Žmogiškoji etika, nesakau net krikščioniškoji, pateikia paskutinį, savęs nesuvokusiam žmogui visiškai nepakeliamą argumentą: esi atsakingas už tai, kad jis nužudė. Tu atsakingas už tai, kad kitas nusikaltė.“

Tokių kietų, visai nepakeliamų įsipareigojimų vienas kitam pagrindu yra suklama visuomenė“ (p. 149, „Apie galimybę“). Rašytoja išdrišta eiti pas nusikaltėlius, nužudiusius žmones, ir klausiti, ar jie „už“ ar „prieš“ mirties bausmę. Ne kiekvienas išdrišta priimti atsakomybę už kitą, ypač, jei tai „padugnių“ žmogus...

Vandą Juknaitę iš ciniško ir pesimistiško XXI a. gelbsti amžinos vertybės — laisvė, atsakomybė, draugystė, altruizmas ir beatodairiška meilė. „... meilė yra visa ko esmė. Ji yra artimiausias beprasmiškos egzistencijos pateisinimas. Tik meilės aktyse esi būtinai: svei-

kas, laimingas, ligotas, luošas, negražus“ (p. 107, „Išverti“). Meilė giliausia prasme — tai ne viendienis ryšys su žmogumi, siejamas vien aistros. Šių dienų viską patirti skubantiam žmogui sudėtingas meilės jausmas kartais trunka. Nebelieka pagarbos kitam, atsakomybės. Rašytoja kalbasi su aklu vaikinu, ligota mergina, kurie jaučiasi mylimi ir laimingi. Dažnai sveiki žmonės nesistengia tokie jaustis.

Liga, kalėjimas, tremtis padeda susivokti žmogui, įvertinti savą egzistenciją. Tokiose situacijose stengiamasi išlikti ne tik fizine, bet labiau moraline prasme. Tuomet žmogus išsiklauso į save ir siekia visomis išgalėmis išlikti orių žmogumi.

Gyvenimo džiaugsmas, laisvė rinktis, spręsti ir rūpintis kitu suteikia laimės pojūtį. Neribota laisvė ne vieną suklaidina, tempdama į dugną. Laikini gyvenimo malonumai nustelbia esminius. Tik nedidelis suvokimas, jog dugnas, pasak Vandos Juknaitės, baigiasi ten, kur susimąstoma ir sustojama. Žmonės neturį teisės smerkti degraduojančių žmonių, narkomanų, sergančiųjų AIDS ar beglobių vaikų. Gal dar įmanoma ištiesti jiems pagalbos ranką ir suteikti progą keistis?

Eseistikos apysakoje *Išsiduosi. Balsu* rašytoja paliečia opią visuomenės atstumtųjų problemą. Autorė pasakoja apie nelaimingus vaikus, gat-

vėje atsiradusius apie 1993 metus. Jie — vargo vaikai, priversti kovoti už išlikimą, nesugebantys suvokti savęs ir kitų. Ar įmanoma koreguoti jų socialinį elgesį, jiems padėti?

Sis kūrinys parašytas pirmuoju asmeniu, nutrinant distanciją tarp pasakotojo ir skaitytojo. Tikroviškais faktais paremtas tekstas byloja apie apleistus, išduotus, išmestus ir gatvę lyg šiukšles vaikus. Jie nepatyrę saulėtos vaikystės, priversti rūpintis duona ir pastoge — priėję egzistencinę ribą, iš visų jėgų stengiasi išgyventi. Vanda Juknaitė atveria visuomenės gyvenimo paradoksus. Vaikai su tėvais apsieičia vietomis: mažamečiai tampa tėvais. Vaikai renka kartonus, butelius, maitinasi bananų žievėmis, miega stotyje ar šiluminiuose vamzdčiuose. Tėvai už porą butelių juos parduoda svetimiesiems ir absoliučiai jais nesirūpina... Nepajutę meilės, šilumos vaikai nemoka saugoti savęs nei kitų. Suburti į stovyklą, jie valgo, kad pagaliau atsivalgytų, pamazėl pradeda suvokti savąjį „aš“, bando jauintis nemeluotą stovyklos auklėtojų meilę.

Vaikai neskuba kiltam pirštis — pirmiau gerai įsitikina, ar globėjas taip elgiasi iš geros širdies, ar už mokėsi. „Vakar jis (silpnutis beglobis Vasia — L.T.) mane patikrino. Pasitiksino, ar ne žaislas. Apsisprendęs nesisūlyti, jei nėra reikalingas. Jis gynėsi. Ne.

Sunykęs iš bado. Ne. Šitas vaikas. Nebeturėjo jėgų gyventi nemylimas“ (p. 41). Jie gerbia save, geriau sutikdami mirti iš bado nei važiuoti į stovyklą. Kai kurie vaikai gabūs, bando kabintis už gyvenimo, bet, patekę į nesaugią aplinką, dažnai palūžta. Rašytoja jausmingai aprašo epizodą, kaip vaikai skausmingai suvokia savo dalią. Tai scena autobusė, kuriuo vaikai iš stovyklos vežami atgal į stotį — į nesaugią aplinką. Stovyklauotojai iš pradžių tylėjo. „Ir tada tyla dar kartą sprogo. Pirmasis užbaubė keturmetis Ruslanas. Jo atkištas delnas su sausiniais styrojo kaip medinis. Jis rėkė bausiu balsu:

— Aaaa!.. Aaaa!..
Kitą akimirka bausis raudojimas perplėšė visą autobusa“ (p. 22).

Nuskambėjęs rusiškas šlageris apie jūreivį jūroje ir zveją sausumoje atliko dvasienę stovyklos auklėtojų ir vaikų būseną. Ką reiškia žmogui saugi aplinka? Negi likimo nukriaustas vaikas neturi teisės į ją?

Kūrinio pasakotoja, aukštosių mokyklos dėstytoja, išdrįso žengti žingsnį į gatvės vaikų gyvenimą — į dugną. Su užuojauta ir jausmingumu Vanda Juknaitė pasakoja apie likimo nukriaustuosius, bandydama juos pažinti ir įžvelgti jų šviesųjį pradą. Tai iliustruoją fragmentas:

— Vasia, tai nieko bloga. Dvasia yra tai, kas neturi

kūno. Tai beveik kaip Dievas.

Nežinau, ar jis manim patikėjo, jis tik atkakliai įdėmiai žiūrėjo man į veidą. Kartą naktį, grįžtant nuo upės, Vasia pritykino prie šono. Pušų jaunūlynas augo kartu su mumis. Kai atvažiuovom, prie upės pušelės buvo vaikų ūgio. Dabar jos siekė dangų. Ir dangus atrodė lyg žvaigždėta propra virš mūsų galvų. Supratau, kad jis nori man kažką sakyti. Paemiau jo ranką. Ir jis tyliai paklausė:

— O Dvasia, ar ji iš tikrųjų yra?

— Yra, Vasia, tikrai yra.
Tada jis apvedė pirščiuku visą beribę nakties tamsą. Reikia pamatyti lėkūnų žvaigždės naktį. Kad suprastum. Ką reiškia toks tykus, klausiantis vaiko šnabždesys:

— Ir viskas čia jo? (p. 31-32).

Rašytoja rašo minimalistiniu, bet emocionali stiliumi. Dažnai sakinių suskaldė į kelias frazes, kad skaitytojas įsiklausytų į žodžius, jų kuriama potekstę. Pagavi detalę, užfiksuota gyvenimo akimirka tekstui suteikia meniškumą.

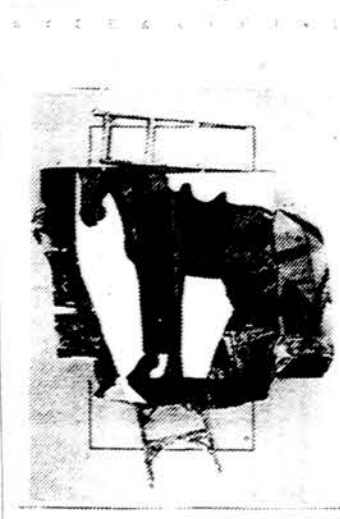
Vanda Juknaitė, viena stipriausių šiuolaikinių lietuvių rašytojų, naujojoje knygoje *Išsiduosi. Balsu* išsako aiškia sąmoningą žmogaus moralinę poziciją.

Laimutė Tidikytė

Vanda Juknaitė. *Išsiduosi. Balsu*. Išleido Lietuvos Rašytojų sąjungos leidykla; K. Širvydo 6, Vilnius 2001, Lietuva; užsakymo #2783.

Su daug kuo galima apsiprasti

Alvydas Šlepikas
TYLOS ARTEJANTIS

patį koliažinį būdą — visokių įvaizdžių bei gyvenimo detalių sandauga. Kad ir „Žvyrą karjerose“ skaitome: *susisluokniuota laikas gelsvais ir raudonais / klodais, tušiomis kriauklėmis, pušų šaknimis / krantinėmis žemyn nuo slautų, spalvotais / popiergaliais, šokdinamais vėjo — tuščia / žvimbis musės, čirškia skėriai, liepos oras / lipnus — ištirpdytas cukrus / seniai / čia niekas nebekasa žvyro. Dabar tiktai kregždės / ir vaikigaliai ir t.t.*

Neabejotinai epiškas vaizdas, vertas gero fotografo ar tapytojo dėmesio; ar poeto, gebančio lietuviškais žodžiais visa tai nupiešti. Donelaitis sugebejo. Ant. Baranuskas taip pat. Eilė kitų. O šis postmoderno dainius dar skvarbiau pasinaudoja imlia stebėjimo ir sakymo aistra. Nūdien ji nelinkusi kurti vien pakiliai dainingas, įsimintinas arijas. Pasitenkina recitatyvu. Pavyzdžiui, *Blunkančios freskos, rudens gaudesio variante* poetas drebina tirštai rupią leksiką: *ruduo springsta keiksmo žodžiais / hosti, spjaudaus išažušius lapais / žvangčioja girtuoklio kišenėse / smulkios monetos ir raktai / nerakina mos palepių durys — jokios gražybės. Kai kam gali atrodyti — juk tai proza, o ne poezija.*

O jeigu jau trokštame lyriško gražumo, tai susiduriame ir su tokia originalia vizija: *kai tolmo kaimo bažnyčioj / prie kentinčio pranašo lūpų / prisgla sopranas. Ar su lakonišku „Sūnaus piešinys: raudona dykuma po / mėlyna padange / driežas / aš.*

Poeto atvirumas bet kokiai situacijai visada pasako daug. Kartais prabyla net intymiausia išpažintimi, kaip kad A. Šlepiko perdem dramatiškame „Prakeiksmė (Poeto žmonos monologe)“. Ar tai jam, ar tai vaizduotės darbai svaidomi žiauriai variantais priekaištai: *Trauk velniai tavo lyrizmą, asile / Trauk velniai visus jambus chorėjus / Visas gramatikas / Plikabambiai tavo vaikai basi... ir t.t. O pabaigoje — (Numodama ranka ir nusiukdama.) / užmušt tave maža.*

Monografija apie pirmąją rašytojų porą

Kazys Puida išbandė savo plunksną ne tik rašydamas straipsnius ir skubią informaciją į *Vilniaus žinias*, bet ir kurdamas originaliusius kūrinius: poeziją, prozą ir dramą. 1901 metais laikraštyje *Vienybė lietuvininkų* debiutavo prozos kūrinėliais, o 1906 metais — eilėraščių knyga *Iš sermėgių krūtinės* bei poetine proza. Iš prozos kūrinių rašytojas labiausiai išgarsėjo apysaka *Žemės giesmė* (1911) ir neužbaigtu istoriniu romanu *Magnus Dux* (1936). Monografijos autorius įdomiai išveda vaizduojamojo pasaulio kūrinyje *Žemės giesmė* ir Kazio Puidos gyvenimo paralelę: tai, apie ką svajojo rašytojas utopinėje apysakoje (naujojiškais vakarietiškais metodais sukurti tik ir pan.), jis paverė realybe savo gyvenimo pabaigoje. Turėjo išvysję modernų tik Nausėduose ir jam vadovavo.

Žinodamas, jog lietuviškam teatrui stinga dramų, jas kūrė. Vytauto Kubiliaus teigimu, iki Pirmojo pasaulinio karo Kazys Puida buvo vienas iš produktyviausių dramos autorų („Rūtų vainikas“, „Gaires“, „Undinė“, „Stepai“ ir kt.) Viena drama, „Mirga“, buvo išversta į lenkų kalbą. Be originalių kūrinių, Kazys Puida daug vertė iš lenkų,

rusų, vokiečių ir anglų kalbų — išvertė net apie 60 knygų. Jis — „pirmasis lietuvių rašytojas, tapęs vertėju profesionalu“ (p. 119). Šio vertėjo dėka Lietuvos skaitytojai gali džiaugtis Oscar Wilde, Henrik Ibsen, Jack London, Selma Gerloef ir kt. užsienio rašytojų kūrinių.

Kazys Puida (1883–1945) ir Ona Pleiryte-Puidienė (1883–1936) — pirmoji rašytojų pora Lietuvoje. Šis įdomus faktas mažai girdėtas net filologai. Prisipažinsiu, jog studijuodama lietuvių kalbą ir literatūrą universitete, išsamiai neteko gilintis į rašytojo, dramaturgo, vertėjo, mokytojo, leidejo Kazio Puidos kūrybą... Atmintyje įstrigo vienintelis faktas, jog jis — istorinio romano *Magnus Dux* autorius.

Savo naujosios monografijos *Dviese literatūros sąpuoklėse. Kazys Puida ir Vaidilutė* praeitamej Vytautas Kubilius teigia, jog kaip „religijoje, taip ir kultūroje spindi tik vardi, apgaubti mitinės auros“ (p. 5). Kazys Puida ir Ona Pleiryte-Puidienė nebuvo iš tų laimingųjų, švytintųjų aura. Šia knyga autorius užpildo tyrinėjimų spragą apie pamirštus menininkus Puidas, įvertindamas jų kūrybą, vaidmenį lietuvių literatūrai bei kultūrai. Vienas kompetentingiausių literatūrologų Vytautas Kubilius yra išleidęs vieną svarią monografiją ar veikalą. Profesorius su poilekiu ima tyrinėti beveik neįvardytas temas: Antano Vaidilutės (*Antanas Vaidilutis*, 1993), Jono Aisčio (*Jonas Aistis*, 1999) kūrybinį palikimą, romantizmo apraiškas (*Romantizmo tradicija lietuvių literatūroje*, 1993), bendrą okupuotos Lietuvos ir išeivijos literatūros istoriją (*XX amžiaus literatūra*, 1995), bei

kultūros situaciją vokiečių (*Neparklūdyta mūza*, 2001) ir kt. Knygoje *Dviese literatūros sąpuoklėse. Kazys Puida ir Vaidilutė*, kaip ir kitose, Vytautas Kubilius rašo įdomiai, aiškiai ir polemiskai. Metaforiškas stilius, informacijos gausa, mokslinės sąvokos netrukdo naująją monografiją skaityti ir kaip mokslo, ir kaip populiarių kūrinių. Tai — vienas iš knygų privalumų ir autoriaus talento, erudicijos ženklų.

Kazys Puida ir Ona Pleiryte-Puidienė — XX amžiaus pradžios lietuvių literatūros modernintojai idėjų bei formos prasme. Jie tolo nuo vyravusių lietuviškojo realizmo tradicijos, kurdami nefabulinę poetinę prozą. Herojaus — svajotojo, idealisto — jausenos išreikšti tiko šio novatoriška forma. Vytautas Kubilius ne vienoje knygos vietoje pastebi, jog Puidos buvo vidutinio lygio rašytojai. Politinės, socialinės ir kultūrinės to meto aplinkybės, specialaus išsilavinimo stoka skatino menininkus imtis net kelių darbo barų išsyk.

Autorius puikiai atkuria istorinį XX amžiaus pradžios foną. Kazys Puida ir būsimoji žmona Ona Pleiryte-Puidienė nebuvo iš tų laimingųjų, švytintųjų aura. Šia knyga autorius užpildo tyrinėjimų spragą apie pamirštus menininkus Puidas, įvertindamas jų kūrybą, vaidmenį lietuvių literatūrai bei kultūrai. Vienas kompetentingiausių literatūrologų Vytautas Kubilius yra išleidęs vieną svarią monografiją ar veikalą. Profesorius su poilekiu ima tyrinėti beveik neįvardytas temas: Antano Vaidilutės (*Antanas Vaidilutis*, 1993), Jono Aisčio (*Jonas Aistis*, 1999) kūrybinį palikimą, romantizmo apraiškas (*Romantizmo tradicija lietuvių literatūroje*, 1993), bendrą okupuotos Lietuvos ir išeivijos literatūros istoriją (*XX amžiaus literatūra*, 1995), bei

studijavo elektrotechniką Vokietijoje, Ona Pleiryte — pedagogiką Šveicarijoje. Kaziui Puidai buvo itin svarbios iš Vakarų sklindančios idėjos. Savo kūryboje prozininkas citavo daug Vakarų autorių: Johann Wolfgang Goethe, Friedrich Schiller, Heinrich Heine, Friedrich Nietzsche ir kt. Deja, šių ir kitų kūrėjų citatų savitai nepagrįsdavo. Tiek Kaziui Puidai, tiek Onai Pleirytei-Puidienei stigo fundamentalinių literatūros žinių, kad galėtų profesionaliai kurti ir vertinti literatūros kūrinius (abu bandė rašyti ir recenzijas). Nebuvo laiko gilintis į vieną meno sritį, atsiduoti vien kūrybiniam darbiui. Pasak monografijos autoriaus, Puidoms „atiteko Barbės de-vyndarbės pasaukimas: vaiduoti, ir dainuoti eilėraščių, poetinius vaizdelius rašyti politinius straipsnius ir apsakymus, romanus ir dramas, versti knygas, redaguoti ir rūpintis leidyba“ (p. 165). Nemaza šeima (augino tris vaikus), neužtikrintos rašytojų darbo sąlygos neleidė gyventi vien tik iš rašymo. Karo nusiaubtoje Lietuvoje menininkams reikėjo patiems kurti palankesnes literatūrinio darbo sąlygas.

Monografijos autorius sugeba sklandžiai pasakoti, interpretuoti kūrinius bei intriguoti skaitytoją. Su psichologiniu įžvalgumu gilina į sudėtingą Onos Pleirytes-Puidienės Vaidilutės, kaip moters rašytojos, situaciją. Slapyvardį „Vaidilutė“ ji pasirinko pagal Aspažijos to paties pavadinimo dramą. Šiuo pseudonimu Ona Pleiryte-Puidienė pasirašė ne tik pirmąjį savo kūrinių (1905 m.), publikuotą laikraštyje *Vilniaus žinios*, bet ir vėlesnius. Prozininkė rašė retoriškai, kai kada sentimentaltoku stiliumi. Ji išleido vaizdelių, apsakymų ir apsakų rinkinius: *Gyvenimo akordai*, (1921) *Kada rauda siela* (1922), *Audroms siaučiant* (1931). Vaidilutė, noredama

užpildyti tautinio atgimimo epopejos spragą lietuvių literatūroje, parašė romaną *Tėviškė* (du tomai, 1936). Vaidilutei epo sukurti nepavyko, nes daug kar panaudojo asmeninių išgyvenimų. *Tėviškė* labiau autobiografinis romanas: autorė pasakoja Puidų šeimos istoriją, kuri per siaura, siekiant pavaizduoti tautos atgimimo laikotarpį. Vytautas Kubilius atskleidžia nelengvą rašytojos padėtį: moteris stengėsi būti ne tik kūrėja, bet ir rūpestinga motina, žmona. Jos asmenybėje ryškios emancipuotos moters bruožai, bet juos prozininkė užslėpina ir bando gyventi tradiciškai (dėl vaikų, visuomenės akių gyvena su vyru). Ona Puidienė buvo veikli visuomeninė: pirmojo Lietuvos moterų suvaizdavimo, įvykusio 1907 metais, organizatorė, taip pat viena iš lietuvių mokytojų sąjungos steigėjų. Su vyru aštuonerius metus gyvendama Celiabinske, ji buvo Draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpiti Centro komiteto igaliotinė.

1905–1930 metų Vaidilutės dienoraščių sumanai naudojo Vytautas Kubilius, siekdamas atkurti Puidų šeimos dramą. Literatūrologas intriguojančiai pasakoja, kaip likimas suvedė ir išskyrė dvi idomas, bet skirtingas asmenybes. Dramatiškai susiklostė ne tik abiejų kūrėjų, bet ir jų vaikų likimai...

Pamazu imta domėtis Kazio Puidos ir Onos Pleirytes-Puidienės gyvenimu bei kūryba. Lietuvių literatūros ir tautosakos institute kovo 13 dieną vyko konferencija „K. Puidai — 120“, suorganizuota Naujosios literatūros skyriaus mokslininko Ramučio Karmalavičiaus. Šios konferencijos metu buvo skaitomi idomos pranešimai, pristatyta nauja šiam straipsnyje aptarta Vytauto Kubiliaus monografija.

Laimutė Tidikytė